

โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้

[Menu](#)

สายรากภาคใต้

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมภาคใต้ และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา¹

1. ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานชุมชนภาคใต้ และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตามลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกัน

การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในภาคใต้นับแต่โบราณกาลนั้นมีลักษณะของทำเลที่ตั้งที่หลากหลาย มีทั้งตั้งถิ่นฐานบนที่ราบริมชายฝั่งทะเล บริเวณปากอ่าว บริเวณท่าเรือที่มีการขนถ่ายและแลกเปลี่ยนสินค้า บริเวณที่ราบเชิงเขา บริเวณที่ราบหลังเขา หรือที่ราบระหว่างภูเขา ที่ราบริมแม่น้ำ หรือแม้แต่การตั้งถิ่นฐานบนเกาะต่างๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดิน และปัจจัยพื้นฐานของการยังชีพเป็นสำคัญ²

ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาสามารถจำแนกชุมชนตามลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ออกได้เป็น 3 ส่วน คือ "ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในเขตที่ราบตอนกลาง" "ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในเขตที่เนิน ที่ลาดเชิงเขา และภูเขา" และ "ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในเขตที่ลุ่มริมทะเลสาบ" ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 "ชุมชนในเขตที่ราบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา" จำแนกพื้นที่ออกได้เป็น 2 ส่วน คือ

พื้นที่ส่วนที่ 1 คือ "พื้นที่ราบลุ่มน้ำทะเลสาบฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา" ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างสันทรายสทิงพระทางทิศตะวันออกซึ่งอยู่ในเขตอ.ระโนด อ.กระแสสินธุ์ อ.สทิงพระ จ.สงขลา กับทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีลักษณะเป็นสันทรายสลับทุ่งที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มที่เหมาะสมกับการทำนา และยังเต็มไปด้วยต้นตาลโตนตึกด้วย พื้นที่ส่วนที่ 2 คือ "พื้นที่ราบลุ่มน้ำทะเลสาบฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา" ซึ่งหมายถึงพื้นที่ราบที่อยู่ระหว่างที่ลาดเชิงเขาบรรทัดและชายฝั่งด้านตะวันตกของทะเลสาบสงขลา คือ "ทุ่งคลองปากประ" อยู่ในเขตอ.ควนขนุน "ทุ่งศรีขนา" บริเวณ ต.ลำปำ อ.เมืองฯ และ "ทุ่งบางแก้ว" บริเวณปากคลองบางแก้ว ในเขตอ.เขาชัยสน จ.พัทลุง³ ทั้งนี้ ผู้คนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวจะถูกเรียกว่า "หม่ทุ่ง" ตามการออกเสียงในภาษาถิ่นใต้ ซึ่งมีความหมายว่า "หม่ทุ่ง"⁴ หรือกลุ่มคนผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ราบลุ่มที่เป็นท้องทุ่งนั่นเอง

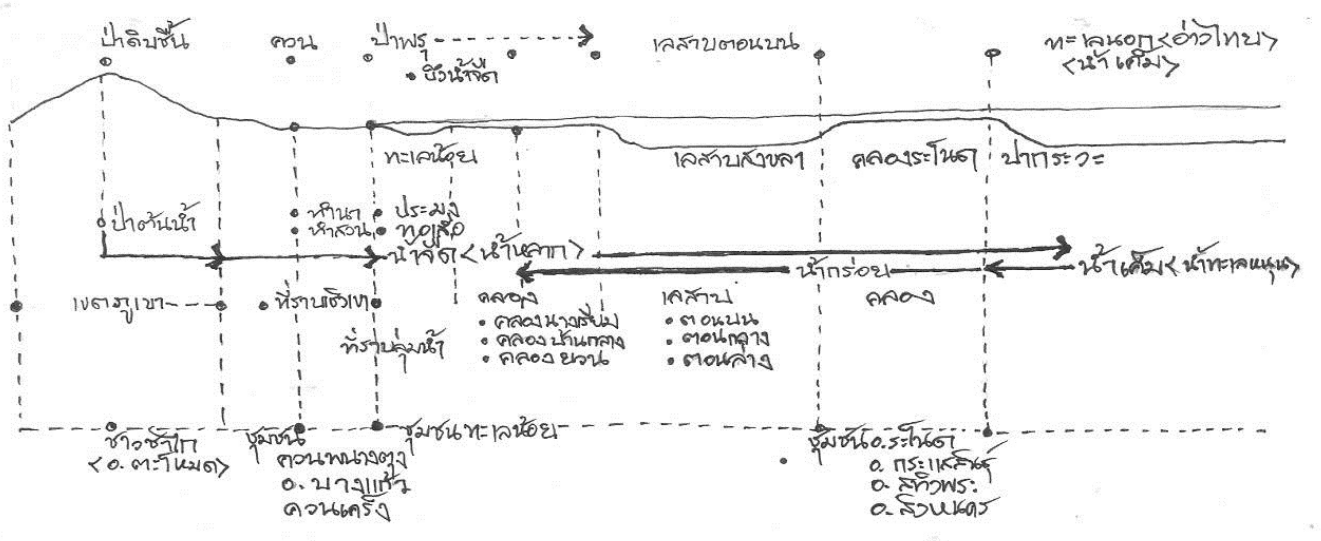
1.2 "ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในเขตที่เนิน ที่ลาดเชิงเขา และภูเขา"

พื้นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนในกลุ่มนี้อยู่บนพื้นที่ลูกคลื่นลอนชันนี้เป็นพื้นที่ที่อยู่ถัดลงมาจากทิวเขาบรรทัด มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินเตี้ยๆ ที่เรียกกันโดยทั่วไปในท้องถิ่นว่า "ควน" สลับด้วยที่ราบที่มีความลาดชันประมาณร้อยละ 5-10 และมีความสูงเฉลี่ยประมาณ 150 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง อยู่ในเขตอ.ป่าบอน อ.ตะโหมด อ.ศรีนครินทร์ อ.งหรา อ.ศรีบรรพต และ อ.ป่าพะยอม ซึ่งเทือกเขาบรรทัดเป็นภูเขาที่ทำหน้าที่เป็นตั้งกระดูสันหลังภาคใต้และกั้นระหว่างจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดตรัง ด้วยความเป็นภูเขาที่ทำหน้าที่เป็นดั่งกำแพงที่รับแรงปะทะจากลมมรสุมที่พัดผ่านมาจากมหาสมุทรอินเดีย และอ่าวไทยจึงทำให้ฝนตกชุกทั้งสองฟากฝั่งของภูเขาเพียงแต่คนละช่วงเวลากัน ทำให้เกิดป่าไม้ในลักษณะป่าดิบ และป่าดิบชื้นอันอุดมสมบูรณ์ที่ทำหน้าที่เป็นแหล่งหาของป่าและล่าสัตว์มาตั้งแต่บรรพกาล ต่อมาป่าในพื้นที่ภูเขา และควนต่างๆ ที่ปกคลุมไปด้วยป่าไม้ประเภทป่าดิบ และป่าดิบชื้น ซึ่งเต็มไปด้วยต้นไม้จำพวก "ไม้ตะเคียน" "ไม้เคี่ยม" ซึ่งในพระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในการเสด็จประพาสเมืองพัทลุงได้กล่าวถึง พื้นที่ "พะเกิด" นั้นเป็นแหล่งตัดไม้เคี่ยมที่สำคัญ นอกจากนี้ ยังมี "ไม้หลุมพอ" พื้นที่เนิน หรือควนที่ปกคลุมไปด้วยป่า เหล่านี้ก็ทำหน้าที่เป็นแหล่งตัดไม้สำคัญในการนำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างบ้านเรือน ตลอดจนการต่อเรือของผู้คน ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สำหรับผู้คนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวจะถูกเรียกว่า "โหมเหนื่อ" ตามการออกเสียงใน ภาษาถิ่นใต้ ซึ่งมีความหมายว่า "หมูเหนื่อ"⁵ หรือกลุ่มคนผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ลาดเชิงเขาที่อยู่ตอนในของพื้นที่

1.3 "ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในเขตที่ลุ่มริมทะเลสาบ" เป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยตรงชายขอบของพื้นที่ ทะเลสาบ ซึ่งเต็มไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด ซึ่งสัมพันธ์ไปกับ "ระบบนิเวศน้ำสามารถ" ที่ประกอบขึ้นด้วยระบบ นิเวศที่มีความหลากหลาย ได้แก่ ป่าชายเลน, ป่าพรุ, ป่าเขียว, ทุ่งหญ้า และบริเวณผืนน้ำ และยังมีเครือข่าย ความสัมพันธ์ของการใช้สอยทรัพยากรในระบบนิเวศดังกล่าว โดยเชื่อมโยงผ่านเส้นทางของทะเลสาบ ตลอดจน คุคลองต่างๆ เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง "ทะเลใน" (ทะเลสาบสงขลา) กับ "ทะเลนอก" (อ่าวไทย) กลายเป็น ระบบนิเวศสามน้ำได้แก่ "น้ำจืด" ที่ทะเลน้อย และทะเลสาบตอนบน "น้ำกร่อย" ที่คลองนางเรียง คลองบ้าน กลาง และคลองยวน และที่ทะเลสาบตอนกลางที่จะจืดในช่วงนี้หลากลงจากภูเขา และจะมีน้ำกร่อยในช่วงเวลาที่ น้ำเค็มหนุนโดยมีคลองระโนดเชื่อมทะเลสาบกับอ่าวไทยที่บริเวณปากกระแะที่เป็นประตูสงน้ำจืด และน้ำเค็มไปมา หากันตามฤดูกาล⁶ และ "น้ำเค็ม" ที่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง สำหรับผู้คนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวจะถูกเรียก ว่า "โหมเเล" ตามการออกเสียงในภาษาถิ่นใต้ ซึ่งมีความหมายว่า "หมูเเล"⁷ หรือกลุ่มคนผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ริม ทะเลนั่นเอง ตัวอย่างเช่น

ดังจะเห็นได้ว่าความหลากหลายทาง "ภูมิลักษณะ (Landform)" และที่ตั้งที่สัมพันธ์กับภูมิศาสตร์ที่แตกต่าง หลากหลายของภาคใต้ นำพาไปสู่ความหลากหลายทาง "ภูมินิเวศ (Cultural Ecology)" และส่งอิทธิพลต่อการ ตั้งถิ่นฐานของผู้คนในลักษณะของ "นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)" ที่กำกับให้ผู้อยู่อาศัยต้องปรับตัว ตามสภาพแวดล้อมนั้นๆ เมื่อผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตถูกผลิตซ้ำจนกลายเป็น "ภูมิปัญญา (Local Wisdom)" ที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิต และการสร้างสรรค์ที่อยู่อาศัยซึ่งมีผลลัพธ์เป็น "สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่ อยู่อาศัย (Vernacular Dwelling Architecture)" ประกอบสร้างกันเป็น "ภาพลักษณ์ (Image)" ของ "ภูมิทัศน์ วัฒนธรรม (Cultural Landscape)" ของภาคใต้อันเป็นเอกลักษณ์

แผนภาพแสดงภาพตัดขวางพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่แสดงถึงภูมิลักษณะทางธรรมชาติที่ ส่งผลต่อภูมินิเวศ และการภูมิทัศน์วัฒนธรรม และการตั้งถิ่นฐานของผู้คน
ที่มา: อมฤต หมวดทอง. รายงานวิจัยเรือนพื้นถิ่นรอบทะเลน้อย จ.พัทลุง และนครศรีธรรมราช. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (เอกสารอัดสำเนา). 2553. หน้า 57.

ด้วยความแตกต่างของระบบนิเวศที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนให้มีการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม และการ จัดการสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันดังกล่าวมาข้างต้น ก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายความเชื่อมโยงผู้คนให้เกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิต และสินค้าระหว่างชุมชนที่มีระบบนิเวศวิทยาที่แตกต่างกัน ดังที่กล่าวไว้ในการศึกษาของกิตติ ตัน

ไทยว่า ผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบลุ่ม หรือ "โหม่ทุ่ง" จะทำหน้าที่เป็นดังคนกลาง เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานคั่นกลางอยู่ระหว่าง "โหม่เหนือ" กับ "โหม่เล" และในบางครั้ง "โหม่ทุ่ง" ก็ทำหน้าที่เป็นเพียงคนกลาง และได้ประโยชน์จากการแลกเปลี่ยนโดยไม่ต้องเอาอะไรมาแลกด้วยก็มี⁸

2. การตั้งถิ่นฐาน และผังบริเวณชุมชนพื้นถิ่นภาคใต้: "เล" "นา" "โหนด" แผลงทรัพยากรเพื่อการยังชีพของผู้คน

จากหลักฐานทางโบราณคดีทำให้ทราบว่า ในช่วงเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา บอกล่าขอมูลว่า ในสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา นั้น ชุมชนในแถบนี้ยังดำรงชีพด้วยการเก็บของป่าและล่าสัตว์ อย่างไรก็ตาม การล่าสัตว์เหล่านี้ก็เป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการของต่างชาติ อาจเป็นผลมาจากยังไม่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่น ตลอดจนธรรมชาติแวดล้อมก็ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มากจนยังไม่มี ความกังวลเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของชุมชน และการปรับสถานะของชุมชนเข้าสู่ระบบการปกครองในระดับความเป็นเมืองที่ทำให้เกิดรูปแบบทางเศรษฐกิจที่หลากหลายขึ้นในสมัยอยุธยา ทำให้เกิดการกระจายตัว และขยายขนาดของชุมชนมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สภาพความเป็นชุมชนชาวนาจึงปรากฏชัดเจนมากขึ้น สำหรับการคัดเลือกพื้นที่สำหรับการตั้งถิ่นฐานนั้นมีปัจจัยแวดล้อมที่คำนึงถึงด้านการประกอบอาชีพเพื่อความเป็นอยู่ด้วยเป็นสำคัญ

ฐานการผลิตข้าวที่สำคัญของกลุ่มทะเลสาบล้วนแต่เกิดขึ้นคู่กับชุมชนพุทธที่มีวัดเป็นศูนย์กลางมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา การเลือกที่ลงหลักปักฐานสร้างบ้านสร้างเรือนของผู้ที่ประกอบกิจการเป็นชาวนา ก็จะเลือกที่ตั้งถิ่นฐานบนควนที่อยู่ไม่ไกลจากที่ราบลุ่มที่อันอุดมสมบูรณ์ที่เหมาะสมกับการทำนา อย่างไรก็ตาม หากไม่มีที่ที่มีคุณลักษณะดังกล่าว การปลูกเรือนยกพื้นสูงก็ทำให้อุดพันจากน้ำหลากตามฤดูกาลที่มีอยู่เป็นประจำทุกปี พื้นที่สำหรับการทำนาเพาะปลูกข้าวนั้นก็เป็นที่ส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำปากพนัง ในเขต จ.นครศรีธรรมราช และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขต จ.นครศรีธรรมราช จ.สงขลา และ จ.พัทลุง ซึ่งในแรกเริ่มนั้นเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ หากแต่ในเวลาต่อมามีผลผลิตข้าวที่สูงมากเกินความต้องการบริโภคจนเหลือขายไปยังเมืองต่างๆ ในคาบสมุทรมลายู อาทิ กลันตัน ตรัง กานู เปรัก และสิงคโปร์ เป็นต้น มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และในปัจจุบันหลายเมืองในภาคใต้ตอนล่าง และมาเลเซียก็ยังมีอาศัยข้าวจาก จ.นครศรีธรรมราช จ.สงขลา และ จ.พัทลุง⁹

สำหรับชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานเป็นรุ่นแรกๆ จะตั้งถิ่นฐานตามปากคลอง หรือริมคลองทั้งสิ้น และชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ไกลเข้าไปนั้นจะเป็นชุมชนที่มีอายุอ่อนกว่า ตัวอย่างชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลอง และปากคลองต่างๆ มีดังต่อไปนี้ ในพื้นที่ทะเลสาบตอนล่าง ได้แก่ บ้านสทิงหม้อตั้งอยู่ปากคลองสทิงหม้อ, บ้านปากบาง ภูมิตั้งอยู่ปากคลองภูมิ, บ้านพะวงตั้งอยู่ปากคลองวง, บ้านบางเหียงตั้งอยู่ปากคลองและริมคลองบางเหียง, บ้านเกาะนกกตั้งอยู่ปากคลองอู่ตะเภา, บ้านแหลมโพธิ์ตั้งอยู่ริมคลองอู่ตะเภา สำหรับทะเลสาบตอนกลาง ได้แก่ บ้านท่าหินตั้งอยู่ปากคลองท่าหิน, บ้านพังจากตั้งอยู่ปากคลองคูขุด บ้านปากพลตั้งอยู่ปากคลองท่ามะเตือ, บ้านปากหวะตั้งอยู่ปากคลองขุด, บ้านลำปาดตั้งอยู่ปากคลองลำปาด, บ้านปากประตั้งอยู่ปากคลองปากประ, บ้านปากบางเครียะตั้งอยู่ปากคลองตะเครียะ, บ้านระโนดตั้งอยู่ปากคลองระโนด และบ้านกลางตั้งอยู่ปากคลองบ้านกลาง เป็นต้น¹⁰

เป็นที่น่าสนใจว่า การขยายตัวของชุมชนที่ผลิตข้าวและการค้าข้าวยังส่งผลให้เกิดการกระจายตัวของวัด และความเข้มแข็งของพระพุทธศาสนาอีกด้วย เนื่องจากการทำนาปลูกข้าวทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิตอันเป็นผลมาจากความสามารถในการวางแผน และการจัดการอาหารได้มากขึ้นกว่าการดำรงชีพด้วยการเก็บของป่า การล่าสัตว์ และการประมง และเมื่อมีผลผลิตเกินความต้องการจากการบริโภคในครัวเรือนแล้วยังเป็นสินค้าที่นำไปค้าขายแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา หรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอย่างอื่น ที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เห็นว่าชุมชนชาวนาเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของสถาบันทางศาสนาที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของชุมชนไปด้วยโดยปริยาย

ชุมชนชาวนาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติระหว่างกัน แต่ละครอบครัวจะเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่เพราะการเพาะปลูกข้าวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องการแรงงานเพื่อการผลิตพร้อมๆ กันเป็นจำนวนมาก เหตุดังกล่าวจึงทำให้ครอบครัวชาวนาดึงดูดมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีขนาดใหญ่ตามไปด้วย และโดยปริยายก็จะมี การสร้างและทำนุบำรุงวัดต่างๆ ที่เป็นศูนย์กลาง

ทางจิตใจของชุมชนไว้ด้วย ซึ่งสันนิษฐานว่าธรรมเนียมดังกล่าวมีรากฐานที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากคติการกลัมนาผู้คนให้เป็นผู้ปฏิบัติคุณแล้ววัดต่างๆ มาตั้งแต่อดีตด้วยนั่นเอง จนกระทั่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ชุมชนชาวนานันได้ตั้งถิ่นฐานและกระจายตัวอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในเขต จ.พัทลุง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์อันเกิดจากดินตะกอนที่พัดพามาพร้อมกับน้ำที่หลากไหลลงมาจากเทือกเขาบรรทัด อีกทั้งบริเวณดังกล่าวยังอยู่ตรงตำแหน่งที่น้ำในทะเลสาบมีความจืดเหมาะสมกับการทำนาอย่างยิ่ง ดังปรากฏความสมบูรณ์ของพื้นที่เมืองพัทลุง และการทำนาซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจหลักที่สำคัญ ในการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ความว่า "...เมืองพัทลุงมีไร่นาบริบูรณ์มาก เลี้ยงเมืองสงขลาได้ทั้งเมือง คนในเมืองพัทลุงที่จะไม่ทำนาไม่มีเลย เกือบจะเป็นหากินอย่างเดียวด้วยเรื่องทำนานั้นที่แผ่นดินก็อุดมดี"¹¹

อย่างไรก็ดี การทำนาปลูกข้าวเพื่อการค้าเป็นสำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาคงเริ่มต้นขยายตัวอย่างสูงหลังจาก พ.ศ. 2440 ดังปรากฏกล่าวถึงในเอกสารการตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราชที่กล่าวถึงประเภทสินค้าต่างๆ จากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่ส่งออกไปขายยังต่างประเทศ โดยเฉพาะข้าวที่ผลิตได้ในเขตสงขลา และพัทลุง¹² และชุมชนชาวนาและการทำนามีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องเมื่อมีการเข้ามาการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนโพ้นทะเลที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ส่งเสริมให้เกิดการค้าข้าว

การขยายตัวของชุมชนชาวนาในพัทลุงอย่างกว้างขวางได้ถูกกล่าวถึงในพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในการเสด็จประพาสเมืองพัทลุงความว่า "...ตามระยะทางที่ไป บันดาที่พื้นราบแล้วเปนนาน้ำท่วมไม่มีที่ว่างเลย เว้นไว้ที่เป็น "ควน" คือ เนินจึงเป็นที่หมู่บ้านตั้งอยู่..."¹³ นอกจากนี้ ในพื้นที่ทะเลน้อยก็มีน้ำตื้นจนสามารถทำนาได้ และเต็มไปด้วยดอกบัวหลวงสีขาว ดังกล่าวถึงในพระราชหัตถเลขาความว่า "ได้ให้คนไปดูที่ทะเลน้อยแขวงเมืองนครศรีธรรมราช ระยะ 2 ชั่วโมง น้ำตื้นเรือไฟเข้าไม่ได้ ต้องลงเรือเล็กเข้าคลองนางเรียงไปอีก 25 นาที ถึงในนั้นที่มีดอกบัวหลวงสีขาว แต่น้ำตื้นจนราษฎรทำนาในทะเลได้"¹⁴ ในบทสัมภาษณ์นายสุน เดชนครินทร์ โดยนิพัทธ์พร เพ็งแก้วให้ข้อมูลเรื่องดังกล่าวว่า "เมื่อหกสิบปีก่อน (นับถึงปัจจุบัน คือ 70 ปีก่อนนับแต่การพิมพ์หนังสือที่ใช้อ้างอิง, ผู้วิจัย) ตอนอายุ 19 ปี มาแต่งงานกับตาได้ ทำนาในเลกันอยู่เลย ตานาไกลถึงเกาะไผ่ น้ำไม่ลึก ยานเลนน้อยในทะเลทำนาทั้งนั้น เรียก นาปรัง ปลูกข้าวราแห้ง ทำนาในทะเลมันสะดวกดี ไม่ต้องไถ คุดสำหรับเอาข้าวลงไปดำได้เลย"¹⁵ และการทำนาข้าวในทะเลน้อยเล็กไปรวม 30 ปีมาแล้ว เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมด้วยมีการปิดปากกระแที่ระนองทำให้น้ำเค็มที่เคยหลากเข้ามาตามน้ำทะเลหนุนที่ปกติจะเป็นการช่วยตัดวัฏจักรของสาหร่ายในทะเล เพราะเมื่อโดนน้ำเค็มสาหร่ายก็จะลดลง แต่เมื่อไม่มีการหมุนเวียนน้ำทำให้ระบบนิเวศที่เคยแปรผันตามวัฏจักรกลับหยุดนิ่งคงที่ ทำให้นาชาวลุ่มทะเลน้อยไม่สามารถทำนาปลูกข้าวได้อีก

ในอดีตพันธุ์ข้าวที่ปลูกกันในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีชนิดพันธุ์ที่หลากหลายที่มีความสามารถในการผลิตแตกต่างกันไปตามสภาวะแวดล้อม เนื่องจากลุ่มน้ำทะเลน้อยมีความหลากหลายของระบบนิเวศสูงมากกว่าพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง เพราะข้าวบางพันธุ์ไม่สามารถเพาะปลูก หรือให้ผลผลิตได้ในบางสภาวะแวดล้อม เพราะฉะนั้นความหลากหลายของชนิดพันธุ์ข้าวที่แพร่หลายในชุมชนชาวนา ควบคู่กับภูมิปัญญาในการเพาะปลูกและเลือกสรรพื้นที่ที่เหมาะสมกับชนิดพันธุ์ข้าวของชาวนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงหมายถึงความมั่นคงในอาหารด้วย ตัวอย่างชนิดพันธุ์ข้าวที่ปลูกแพร่หลายในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้แก่ "ข้าวลูกหวาย", "ข้าวปากนก", "ข้าวยอดม่วง", "ข้าวระเด่น", "ข้าวศรีพวงศา", "ข้าวนางฝ้าย", "ข้าวลูกโพธิ์", "ข้าวนางยา", "ข้าวสังข์หยด", "ข้าวบิณฑพันธุ์", "ข้าวแก่นจันทร์" เป็นต้น ซึ่งพันธุ์ข้าวแต่ละชนิดมีคุณสมบัติ และเงื่อนไขในการให้ผลผลิตแตกต่างกันไป บางชนิดทนความเค็มของน้ำได้¹⁶ บางชนิดเหมาะที่จะปลูกในทุ่งราบ บางชนิดสามารถปลูกในทะเลสาบได้เนื่องจากเป็นข้าวต้นสูงที่เหยียดตัวหนีน้ำได้ถึง 4 เมตร¹⁷ ซึ่งก็ส่งผลต่อวิธีการปลูก และการเก็บเกี่ยวที่มีลักษณะเฉพาะตัว จนพัฒนากลายเป็นภูมิปัญญาบนพื้นฐานของการสำนึกที่สอดคล้องสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศที่มีความแตกต่างกันของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา¹⁸ ซึ่งแตกต่างไปจากปัจจุบันที่ทำการเพาะปลูกข้าวที่ถูกพัฒนาสายพันธุ์ หรือที่เรียกว่า "ข้าว ก.ข." ซึ่งทำให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา เช่น เป็นพันธุ์ข้าวที่ตอบสนองต่อใช้ปุ๋ยเคมี การมีปัญหาแมลงศัตรูพืชซึ่งนำไปสู่การใช้ยาฆ่าแมลงศัตรูพืช เป็นต้น

นอกจากนี้ ตามหัวไร่ปลายนา ยังปลูกต้นตาลโตนด ซึ่งเรียกภาษาถิ่นใต้ว่า "โหนด" ซึ่งให้ผลผลิตเป็นน้ำตาลโตนดที่นำมาเคี้ยวแล้วได้เป็นน้ำตาลโตนดที่มีความหอมหวาน ซึ่งจะนำมาใส่ในเบ้าที่ทำจากดอกไม้ไฟขุดเป็นวง ในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบันทึกตามคำเรียกในภาษาถิ่นว่า "น้ำผึ้งสบ"¹⁹ ซึ่งบางครั้งก็เรียกว่า "น้ำผึ้งแวน" หมายถึง "น้ำตาลโตนดแวน" ซึ่งภาษาถิ่นใต้เรียก "น้ำตาล" ว่า "น้ำผึ้ง" และคำว่า "สบ" คือ "งบ" ซึ่งภาษาถิ่นใต้ออกเสียง "ง" เป็น "ส" นอกจากนี้ ยังมีการนำน้ำตาลสดมาหมักเป็นน้ำส้มสายชูเรียกว่า "น้ำส้มโหนด" สำหรับการปรุงอาหาร น้ำลูกโหนด (ลูกตาล) สดมาบริโภค สำหรับลูกแก่ที่หล่นตามพื้นนำไปทำถ่านสำหรับเป็นเชื้อเพลิงในการประกอบอาหาร นอกจากนี้ ใบแห้ง และทางโหนด

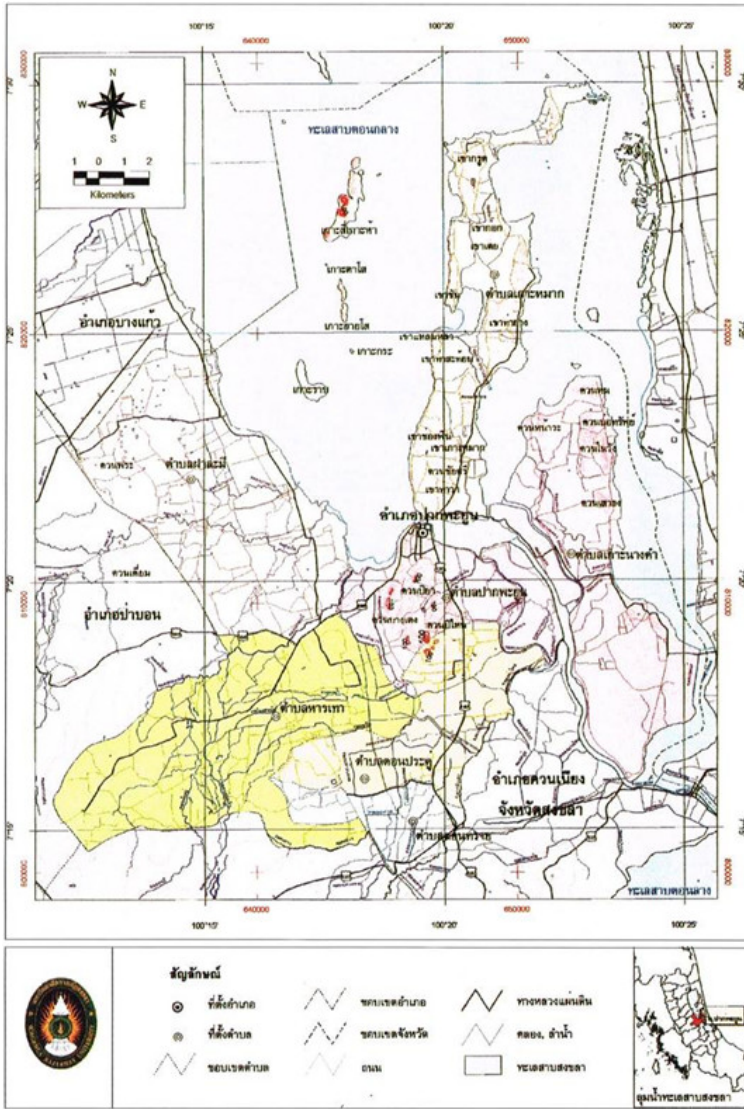
(ทางตาล) ก็นำมาเป็นเชื้อเพลิง และนำมาทำรั้วล้อมรอบบ้านเพื่อกำหนดอาณาเขต และป้องกันโจรขโมยที่หมายดาวัวควายของชาวบ้านเอาไว้อีกด้วย

(ภาพบน) สถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นชาวมาเลย์อาศัยใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อม และมีการใช้ประโยชน์จาก "โหนด" หรือต้นตาลในรูปแบบต่างๆ ทั้งการบริโภค และนำมาใช้ประโยชน์ต่างๆ (ภาพล่างซ้าย) อาคารชั่วคราวที่ทำผนังและมุงหลังคาด้วยใบตาล รั้วทำจากทางตาล และยังมี การนำทางตาล และลูกตาลที่หล่นมาทำถ่านหุงต้มด้วย (ภาพล่างขวา) การทำน้ำตาลโตนด หรือที่เรียกว่า "น้ำคั้งสับ" หรือ "น้ำคั้งแวน" ที่มาจาก: มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. เลสาบเรา. สงขลา: มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. 2551 หน้า 153.

นอกจากนี้ พื้นที่รอบทะเลสาบยังมีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนเป็นชุมชนของผู้คนต่างวัฒนธรรมที่อพยพมาจากแดนไกลผ่านการเดินทางเพื่อติดต่อค้าขาย และแสวงหาที่ทำกินใหม่ตั้งแต่เมื่อครั้งอดีต ทั้งชาวมุสลิม และชาวจีน²⁰ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนที่นี่นับถือศาสนาอิสลาม และชาวจีนต่างเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ และพื้นที่รอบๆ ทะเลสาบสงขลา นั้นมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางโดยเฉพาะบริเวณ ที่เรียกว่า "หัวเขาแดง" หรือที่เรียกว่า "เมืองสิงขร" สร้างเป็นชุมชนเมืองที่อิงกับการค้าทางทะเลเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ชาวมุสลิมมีการตั้งชุมชนที่อูริมชายฝั่ง "ทะเลนอก" ซึ่งหมายถึง "ทะเลน้ำเค็ม" และ "ทะเลใน" ซึ่งหมายถึง "ทะเลสาบ" จึงมีบทบาททางเศรษฐกิจที่สำคัญนอกจากการทำการค้าแล้วคือ การทำการประมงจับสัตว์น้ำ แต่อย่างไรก็ดี ชุมชนชาวมุสลิมก็มีความจำเป็นต้องนำผลผลิตจากการประมงมาแลกเปลี่ยนกับข้าวและสินค้าจำเป็นอื่น²¹ จึงทำให้ชุมชนชาวมุสลิมที่ทำการประมงจึงตั้งถิ่นฐานอยู่ไม่ไกลจากชุมชนชาวพุทธที่ประกอบอาชีพการทำนา โดยตั้งชุมชนอยู่แถบสงขลา และปากพะยูน เป็นต้น

ลักษณะภูมิประเทศอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

ภาพซ้าย) แผนที่อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง ที่มาจาก: มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. เล่มที่ 3. สงขลา: มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. 2551 หน้า 46. (ภาพขวาบน-ขวาล่าง) การทำการประมงที่ทะเลปากพะยูน

(ภาพบน) ชุมชนชาวประมง และการชุมชนมุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณหัวเขาแดง (ภาพล่างซ้าย-ขวา) การทำการประมงที่หัวเขาแดง โดยสร้างเป็นหอคอยสูงเพื่อสังเกตพรวนน้ำเมื่อมีฝูงปลาว่ายเข้ามาในรัศมีการใช้เครื่องมือจับปลา

นอกจากพื้นที่ราบลุ่มริมทะเลสาบที่เหมาะสมแก่การทำนาอันส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานที่หนาแน่นแล้ว ในพื้นที่ที่มีคุณลักษณะอื่นๆ ก็มีแรงจูงใจให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน การสร้างอาชีพ วิถีชีวิต ตลอดจนนำไปสู่การสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน อาทิเช่น พื้นที่ลาดเชิงเขา และภูเขาซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีของป่าอุดมสมบูรณ์ก็ก่อให้เกิดอาชีพการหาของป่า และล่าสัตว์เพื่อนำมาแลกเปลี่ยนเงินตรา ตลอดจนจับปลาอาหารจากชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่ม อย่างไรก็ตาม หลังจากมีการบุกทำลายป่าในอดีตทำให้เกิดมีการบุกเบิกพื้นที่ลาดเชิงเขาเพื่อทำสวนผลไม้ และยางพาราที่เริ่มขยายตัวอย่างมากในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง ในราวทศวรรษที่ 2450²²

[ดาวน์โหลดบทความในรูปแบบ PDF](#)

¹ เกรียงไกร เกิดศิริ และคณะ. โครงการศึกษารวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้. สนับสนุนทุนวิจัยโดย ฝ่ายวิชาการพัฒนาที่อยู่อาศัย การเคหะแห่งชาติ ประจำปี พ.ศ. 2556

² สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. ภูมิปัญญาภาคใต้. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินท์ติ้ง. 2544.

³ กิตติ ดันไทย. หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552 หน้า 49.

⁴ ดูเพิ่มเติมใน กิตติ ดันไทย. หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552 หน้า 49.

⁵ ดูเพิ่มเติมใน กิตติ ดันไทย. หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552 หน้า 50.

⁶ อมฤต หมวดทอง. รายงานวิจัยเรือนพื้นถิ่นรอบทะเลน้อย จ.พัทลุงและนครศรีธรรมราช. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (เอกสารอัดสำเนา). 2553. หน้า 57.

⁷ กิตติ ดันไทย. หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552 หน้า 50.

- ⁸ กิตติ ดันไทย. หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552 หน้า 50.
- ⁹ ขวลิต อังวิทย์ธาร. การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2544. หน้า 7.
- ¹⁰ เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ. ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบวิถีและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552. หน้า 22-23.
- ¹¹ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 วันที่ 29 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108". ใน พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู รวม 4 คราว (รศ.108, 109, 117, 120). กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยฯ. หน้า 25.
- ¹² กษร. ร.5. ม.2/50/2 (ม47/19) รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราชของพระยาสุมนัยวินิต ร.ศ.117. หน้า 30.
- ¹³ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 วันที่ 29 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108". ใน พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู รวม 4 คราว (รศ.108, 109, 117, 120). กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยฯ. หน้า 24.
- ¹⁴ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 วันที่ 29 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108". ใน พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู รวม 4 คราว (รศ.108, 109, 117, 120). กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยฯ. หน้า 27.
- ¹⁵ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. "บันทึกทะเลน้อย" ใน อนุทินทะเลสาบ บันทึกจากแผ่นดินของปู-ทะเลของย่า. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ. 2544. หน้า 86.
- ¹⁶ ขมันศรี. (นามปากกา). เรื่องเล่ารอบทะเลสาบ. กรุงเทพฯ: สุภาพใจ. 2543. หน้า 73.
- ¹⁷ ขมันศรี. (นามปากกา). เรื่องเล่ารอบทะเลสาบ. กรุงเทพฯ: สุภาพใจ. 2543. หน้า 73.
- ¹⁸ ดูเพิ่มเติมใน นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. "ข้าว: หน้ยามหัศจรรย์ ในหนึ่งเมล็ดมีทุกสิ่งมีชีวิตต้องการ" ใน อนุทินทะเลสาบ บันทึกจากแผ่นดินของปู-ทะเลของย่า. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ. 2544. หน้า 103-108.
- ¹⁹ ดังกล่าวถึงใน จุลจอมเกล้า, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 วันที่ 29 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108". ใน พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู รวม 4 คราว (รศ.108, 109, 117, 120). กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยฯ. หน้า 15.
- ²⁰ เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ. ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบวิถีและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552. หน้า 23.
- ²¹ เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ. ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบวิถีและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552. หน้า 23.
- ²² กิตติ ดันไทย. หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552 หน้า 88.